

Záhady českých dějin (1):

Šamanka s křivými ústy

Vezmeme to chronologicky a naši pouť začneme v nejstarším období. V Čechách máme nejstarší geologické vrstvy dochované už z počátku prvohor (z kambria - především světoznámý Barrandien); pokud je mi však známo, nějaká skutečná tajuplná záhada z této doby schází. I otázku, zda jsou graptoliti příbuzní strunatcům, by jistě bylo možné nějak okořenit a učinit z ní druhý Bermudský trojúhelník, nicméně to přenecháme někomu s bohatší fantazií.

Z geologie bychom sice mohli vykresat lečjakou záhadu (tak třeba - není tvar České kotliny důsledkem dopadu nebeského tělesa? Kdy zde naposledy tekla láva a soptila sopka?), toto téma však nebudeme rozvíjet - odkážeme na stránky <http://paleo.gweb.cz/> či <http://www.geology.cz>. Přeskočíme i nepočetné nálezy českých dinosaurů.

První tajemství se nám proto vynoří až v otázce tzv. přechodových industrií. Jedná se o nástroje staré asi 35-45 tisíc let, které nacházíme především na Moravě. Otázkou v tomto případě je, zda jejich tvůrci byli už lidé dnešního typu, nebo ještě neandrtálci. Není příliš jasné, co se tehdy v Evropě dělo, a právě moravská naleziště jsou v jistém smyslu unikátní a mohla by nám pomoci najít odpovědi. A i když jsme dnes téměř najisto přesvědčeni, že neandrtálci nejsou našimi předky (a křížení mezi neandrtálci a Homo sapiens bylo jevem zcela výjimečným), kolem konce neandrtálců zůstávají otazníky.

Neandrtálci mizí ze scény; jaké záhady přináší první Homo sapiens? Jako drobnou perličku lze snad uvést překvapivou vyspělost mladopaleolitických kultur. Dlouho jsme neměli ponětí, že už v této době byla známá keramika či tkaní (zpracovávalo se především kopřivové vlákno). Poprvé došlo k využití ložisek černého uhlí. Pak zde máme zřejmě nejstarší doklady astronomie a matematiky, některé rytiny na kostech z Dolních Věstonic a z Předmostí se interpretují jako znázornění měsíčních fází (jakmile se člověk začne zabývat nebeskými záležitostmi, tajemství je rázem blíže), jiné jako doklad prováděných matematických operací. Jedna vlčí kost nápadně připomíná dnešní pravítko či metr.

Skutečně záhadnější je jiná rytina v kosti, která bývá někdy vykládána jako nejstarší mapa - kroucí se čáry prý připomínají tok Dyje. Tady se však nemohu ubránit značné skepsi, kterou jsem získal po prohlédnutí tohoto předmětu ve věstonickém muzeu.

Nezáhadnějším předmětem z této doby je ovšem první portrét: tvář ženy s výrazně křivými ústy vyrytá do mamutího klu. Musím přiznat, že v tomto případě působí nějak zlověstně až upířsky (přece jen to má být seriál o tajemnu, berte to tedy trochu s rezervou :-)), člověku přejede mráz po zádech - obrázky viz třeba na www.hominids.com (najdete u popisku "a person with an asymmetrical face").

To nejzajímavější však teprve začíná. Nedaleko od tohoto místa se totiž podařil další, možná související nález: Hrob ženy, snad šamanky. Kostra totiž byla doprovázena takovými rekvizitami, jako je náhrdelník z liščích zubů, byla pohřbená ve skrčené poloze a přikrytá dvěma mamutími lopatkami.

"Po průzkumu kosterních pozůstatků se ukázalo, že dotyčná trpěla chorobou, která se projevila deformací čelistí a obličeje. Takže existuje domněnka - těžko ji samozřejmě potvrdit - že oba nálezy spolu nějak souvisejí. Že jsme nejen objevili nejstarší portrét, ale dokonce i víme, o čí portrét šlo. Navíc je možné, že ona deformace čelistí mohla mít nějaký vliv i na činnost mozku, mohla třeba vyvolávat stavy blízké epilepsii. To by zase korespondovalo se šamanským povoláním," říká k tomu česká paleontoložka Miriam Nývltová-Fišáková z Archeologického ústavu v Dolních Věstonicích.

Lze dodat, že je docela dobře možné, že portrét nepochází úplně ze stejné doby jako hrob ženy. Mohlo by se třeba jednat o nějakou vzpomínku na dávnou mocnou čarodějnici, třeba snahu ji opět přivolat na svět, nebo naopak o snahu nějak těmto návratům zabránit. To je samozřejmě opět spíše takové nezávazné básnění.

Příště se dostaneme do období prvních observatoří, kultovních staveb a megalitů. To už budou záhady regulérnějšího stříhu.

Záhady českých dějin (2):

Chrám, observatoře a megality

Do západní a severozápadní Evropy se zemědělství a další technologické inovace šířily především po moři, naproti tomu České země byly spíše kolonizovány přistěhovalci z Balkánu (kteří sami přišli nejspíš původně z Anatólie). Možná se právě zde nachází důvod, proč vývoj obou oblastí byl až do doby bronzové tak odlišný.

Střední a jihovýchodní Evropa se může pochlubit bohatší materiální kulturou, západ je chudší, ale přitom zaměřen jaksi "náboženštěji". Výsledkem je pak vznik megalitických staveb, někdy se dokonce uvažuje o možnosti, že by zde společenským uspořádáním byla teokracie.

Pokud u megalitů obdivujeme nejenom jejich monumentální architekturu, ale i funkci astronomickou, potom mají ovšem co nabídnout i naše země.

Zřejmě nejznámější pravěkou observatoří na našem území je hradiště v Makotřasech (Slánsko), které svým stářím okolo 3 500 př. n. l. převyšuje i Stonehenge. Spojnice mezi branami zde odpovídaly bodům na horizontu, kde vychází či zapadá slunce při slunovratech. Spekuluje se i o tom, že geometrie stavby může mít vztah také k pohybu Měsíce.

Co se týče dalších chrámů z mladší a pozdní doby kamenné, pozornost v nedávné době vzbudil objev záhadné stavby v Horoměřicích u Prahy. Podrobnosti podává např. archeolog Jaromír Beneš ze společnosti Archeos na [serveru Planetárium](#). Uvažuje o tom, že lokalita představuje jakýsi velký kultovní areál, s rondely, pohřebišti a právě nedávno objevenou tajemnou obdélníkovou stavbou.

Naši touhu po senzaci (a krvi) dokáže vždy spolehlivě přilákat stopa lidských obětí. Prováděly se i u nás? Téměř jistě ano, určité pověry a pověsti spojovaly tuto praxi dokonce se středověkými stavbami (děti či panny zazděné do základů). Lidské oběti jistě existovaly tím spíš v předkřesťanské době; přímé archeologické doklady ale podle všeho z našeho území nemáme.

Jedním z kandidátů je jeskyně Býčí skála v Moravském krasu ([podrobnosti např. zde](#)). Nález hromadného hrobu je datován do starší doby železné, tzv. halštatského období (asi 800-500 př. n. l.). Původní interpretace nálezu hovořily o hromadné lidské oběti při příležitosti pohřbu nějakého velmože, dnes převládají jiné výklady přisuzující katastrofu např. výbuchu

moučného plynu. Otazníky však zůstávají.

Samozřejmě nechybějí ani pokusy hledat na českém území skutečné megality, už dopředu je však třeba říci, že celkově mezi odborníky převládá skepse.

Asi nejznámější památkou jsou v této souvislosti Kounovské řady, nacházející se na Rakovnicku mezi Kounovem a Mutějovicemi. Problém v tomto případě je, že nálezy malých kamenů v řadách nejsou doprovázeny prakticky žádným dalším archeologicky doložitelným materiálem.

Kounovské řady proto nedokážeme datovat - hypotézy se pohybují od doby bronzové přes keltské osídlení až po středověk (ale pozor: ačkoliv současná keltománie mnohdy vaří svůj guláš i z megalitických staveb, Keltové rozhodně nevybudovali Stonehenge ani další západoevropské monumenty). Zcela vyloučit nelze ani možnost, že před sebou máme jakýsi vtip/plagiát podobný kruhům v obilí nebo obrozeneckým Rukopisům.

Vlastně o řadách nemáme moc co říci. Podobné objekty byly ovšem nalezeny i v okolí - v Klučku či na Nečemickém vrchu. Ani zde se nemáme o co opřít a naši nejistotu to ještě dále zvyšuje.

Ačkoliv vztah některých kamenů v Kounovských řadách k astronomickým cyklům je pravděpodobný, i zde spíše tápeme. Existují teorie tvrdící, že jde o hranice mezi středověkými či dokonce novověkými poli, velmi bizarně pak působí názor, že kameny vyznačovaly závodní dráhu pro koně -- zbývá totiž dodat, že řady končí ostrým srázem. Vtip na druhou by samozřejmě byl, kdyby teď někdo pod srázem vykopal tisíce koňských kostí :-).

Mimochodem, pokud byste se rozhodli Kounovské řady navštívit, opravdu nečekejte české Stonehenge. Jedná se spíše o valouny na zemi, které můžete při troše nepozornosti snadno přehlédnout. I z toho důvodu lze k návštěvě doporučit spíše období podzimu a zimy, kdy se kamenné řady nebudou tolik ztrácet v okolní vegetaci. A pokud nestojíte o osobní kontakt a stačí vám internet, poslouží tomuto účelu snad virtuální galerie na [serveru Stezka](#).

Ani u dalších českých "megalitických" památek není prakticky možné provést zařazení do nějakého dalšího kontextu. Známým objektem je tzv. Kamenný muž, menhir od Klobouk (na Lounsku). Nedokážeme ovšem říct, zda je pravěkého původu. Geologický průzkum vedl sice k závěru, že kámen byl s největší pravděpodobností vztyčen uměle, ani to však nelze tvrdit jednoznačně (Kounovské řady jsou naproti tomu jednoznačně příliš pravidelné na to, aby mohly vzniknout bez účasti člověka).

Jak uvádí Karel Sklenář v knize Slepé uličky archeologie, určitým vodítkem by v případě Klobouků mohly být lingvistické souvislosti. Název místní vesnice "Klobouky" totiž možná vznikl právě podle kamene (klobouk znamenal původně geometrický útvar, homoli/menhir, teprve později začalo být toto slovo používána jako označení pokrývky hlavy). Obec existovala už určitě ve 13. století, lze tedy odhadovat, že celý útvar je starší - více se ale říci nedá a i toto orientační datování stojí do značné míry na vodě.

Kloboucký Kamenný muž pronikl do místního folklóru; podle místních pověstí se pohybuje směrem ke kostelu a až tam dojde, nastane konec světa. Dnes menhiru kromě místních obyvatel navíc pozornost věnují i lidé, kteří na (nijak nechráněné) archeologické památce zapalují svíčky a kadílo.

Záhady českých dějin (3):

Římané na našem území

S přítomností Římanů v Čechách je spojena řada větších či menších záhad. Jde zčásti o záležitost takřkajíc politickou - římské základy by byly samozřejmě důkazem starobylosti nejednoho města a velmi uvítány místními patrioty; navíc jistá česko-německá animozita vedla k tomu, že např. čeští obrozenečtí archeologové by raději některé památky z našeho dávnověku vykládali jako římské než germánské (a bezpochyby i naopak). Mnoho padělků zdánlivě římských památek bylo také zhotoveno prostě za účelem finančního zisku.

Zřejmě nejsilnější kořínek má názor, že římského původu je Černá věž v Chebu, přičemž tento omyl jako první zřejmě rozšířil Goethe - ve skutečnosti se přitom jedná o součást středověkého opevnění města.

Německý básník si v české zemi oblíbil především karlovarské lázně - a i v tomto případě existují (ničím ovšem nepodložené) spekulace, že zájem o místní vřídlo projevíli již i Římané. Byly skutečně prameny objeveny až za Karla IV.? Důkazy pro opačné tvrzení chybějí...

Římského původu mohla podle pověstí být i věž na Zvíkově (označovaná přitom paradoxně jako Markomanka) na soutoku Vltavy a Otavy. I zde je však verdikt historiků záporný. Nepodařilo se najít ani údajné římské obětiště u Aše.

Mnohem šťastnější je v toto ohledu Morava. Za poněkud sporné se stále pokládá naleziště římského tábora u Olomouce, jehož objev byl triumfálně publikován přibližně dvěma lety. Naproti tomu další jihomoravské památky (např. Mušov u Pálavských jezer při spojnici Brno-Mikulov, kde byly dokonce nalezeny i římské lázně z období markomanských válek) jsou skutečně dokladem přítomnosti Římanů na našem území. Lázně a domy vybavené ústředním topením navíc svědčí pro existenci trvalé osady, nikoliv pouze jednorázového vojenského tábora. Vše si lze prohlédnout přímo na "místě činu" v Mušově (nedaleko Věstonic, tj. archeologický výlet lze pojmut celkem komplexně :-)).

Zřejmě někde v Podyjí došlo i ke známé historce se záchranou obklíčených a žízni již téměř umírajících Římanů díky náhlé bouři a dešti - křesťané i pohané si přitom nárokovali, že právě oni záchranu vojska vymodlili.

Pokud se podíváme ještě dále na východ, pak je nejznámější památkou nápis legií na trenčínské skále. V údolí Váhu napsal Marcus Aurelius i značnou část svých Hovorů k sobě - v té době Římané celou oblast bezprostředně vojensky ovládali.

Hlavní tok Dunaje tehdy tekla o něco severněji, takže jedna římská pohraniční pevnost se nalézala na místě dnešních slovenských Rusovců.

Poměrně skromné nálezy však neznamenají, že by legie nedošly podstatně hlouběji do nitra Čech. Při výpravě Římanů proti markomanskému vládci Marobudovi se vojska zřejmě valila i do středních Čech. Dvě paralelně postupující armády se dostaly až téměř k Marobudově rezidenci, kterou většinou hledáme na místě bývalých keltských oppid - většina z těchto sídel byla po ovládnutí země Germány opuštěna, jedno z nich se však snad dočasně stalo sídlem Marobudovy říše. Nevíme ale, o jaké oppidum konkrétně šlo - uvažuje se samozřejmě o zbraslavské Závisti, na tutéž počtu si však činí nárok i Stradonice na Berounsku. Na místních naučných turistických stezkách je ztotožnění Stradonic s Marobudem vykládáno dokonce jako hotový fakt. Přitom ale platí, že zatímco germánské osídlení Závisti je nejisté, ve Stradonicích se nepodařilo prokázat vůbec.

Uvažuje se, že sídlo Marobudovy říše se mohlo nacházet i mimo dnes známá oppida. Jaké jsou požadavky na takové místo? Mělo by se vyznačovat nejen intenzivním osídlením kolem přelomu letopočtu, ale také výskytem bohatých hrobů či pohřebišť. A samozřejmě musí ležet v ekonomicky silném zázemí.

Pokud bychom prošli například nálezy ze středních Čech, vyhovovat by snad mohly následující lokality: Dobřichov-Piňhora vedle Peček, Třebusice (na Slánsku, zřejmě největší známé pohřebiště z římské doby), Stehelčevy, Praha-Bubeneč či Holubice u Prahy. Střední Čechy, tj. oblast přibližně mezi Kladenskem a Kolínskem, se jako centrum říše jeví nejpravděpodobnější.

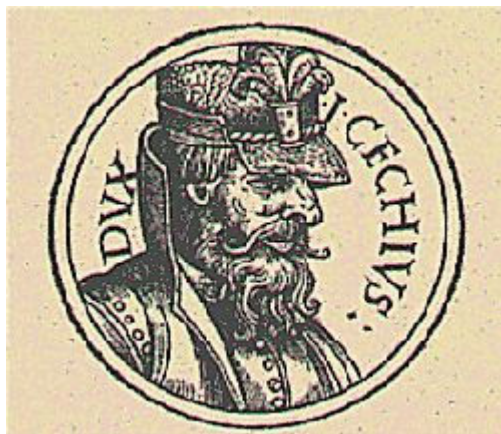
Z římských pramenů víme, že jedna jejich armáda postupovala roku 6 n. l. moravskými říčními úvaly a pak se obrátila na západ do Čech, druhá skupina vyrazila na severovýchod z oblasti Šumavy a Českého lesa. Obě armády se měly potkat před sídlem krále Marobuda, k čemuž však v důsledku dalších událostí (povstání v Panonii) již nedošlo a Římané uzavřeli s Marobudem urychleně mír.

Uvedený popis nám v bezprostředním hledání Marobudova sídla zvláště nepomůže, dává však přece jen určitou naději, že by se stopy po Římanech mohly najít i v jižních či západních Čechách. Dosud se to však nepodařilo. Nevíme ani přesně, jak hluboko na naše území legie pronikly - možná se dostaly pouze na Havlíčkobrodsko a do Poohří.

Záhady českých dějin (4):

Praotec Čech a první Slované

Omyl první: Slované prý přišli do prázdné země, jak nám podsouvají pověsti a středověké kroniky. To neodpovídá realitě, i když je pravda, že na konci období stěhování národů v 6. století většina germánských kmenů naše území opustila. V této době se oproti minulosti dokonce zvýšil podíl lesa, který zarostl řadu dříve zemědělsky využívaných oblastí - především oblast jihozápadních Čech.

Nicméně v době příchodu Slovanů do oblasti dnešní Prahy stála na tomto místě ještě kolonie Durynků, která kontrolovala zdejší brod přes Vltavu. Nejstarší známé slovanské hradiště v Praze, Bohnice-Zámky, mělo zřejmě Durynkům konkurovat. Po bohnickém hradišti vyrostla v oblasti dnešního hlavního města rychle ještě opevněná centra v Šárce a Podbabě. Na západě Čech v téže době ještě žili předkové dnešních Bavorů...

Slované v 5.-6. století přicházeli na naše území ze severovýchodu, z oblasti mezi Bugem a Vislou. Existuje ještě druhá koncepce, která spojuje praotce Čecha s balkánským jihovýchodem. Tato chybná teorie o původu Slovanů se odvíjí už od Dalimilovy kroniky ze 14. století:

Tak vzniklo i srbské plémě
tam, kde leží Řeků země,
obsadilo slunné pláně
od moře až k Římské bráně.

Dalimilova kronika dále pokračuje líčením praotce Čecha jako vraha, který byl z balkánské domoviny vyhnán a se svoji družinou došel do Čech.

Tuto variantu pověsti opakovaně popularizoval dnes zřejmě nejmediálnější domácí historik zabývající se počátky českých dějin, Dušan Třeštík (podrobněji viz např. Akademický bulletin 9/2003 a časopis 21. století 9/2003). Mít za předka vraha je samozřejmě zajímavá představa :-).

K podobné události samozřejmě mohlo dojít, týkala by se však až pozdějších českých dějin. První Slované rozhodně přišli ze severovýchodu.

I s příchodem praotce Čecha na Říp je to hodně vachrlaté. Z Řípu a bezprostředního okolí hory nemáme žádné doklady o lidském osídlení před 10. stoletím, kdy zde byla postavena první rotunda. Lze pochybovat, že by v dřívějších dobách tato hora měla pro naše předky nějaký "mystický význam".

V romantickém období české archeologie dokonce nechyběly ani snahy dokázat legendu o Řípu a praotci Čechovi tak, že se přímo najde jeho hrob. Zatímco osvícenší myslitelé 18. století přistupovali k mytologii a tedy k samotné existenci praotce Čecha kriticky, o 100 let později se společenské klima opět otočilo.

Romantici přitom brali zcela vážně i dílo natolik nehodnověrné, jako byla Kronika česká Václava Hájka z Libočan. Právě zde jsou popsány přesné okolnosti pohřbu praotce Čecha. To ovšem mělo být nápadné už proto, že žádný ze starších kronikářů takové podrobnosti neuvádí.

(Na druhé straně: Slavným příběhem nálezu pouze na základě "nehistorického" literárního líčení je třeba objevení Tróje. Z toho vyplývá, že ona nekritická až nevědecká víra v pravdivost určitých pramenů může občas přinést výsledky a totální skepse bývá naopak poněkud neproduktivní.)

Jak se postupovalo v případě pátrání po hrobu praotce Čecha? Podle Hájka měl být pohřben ve vsi Ctiněves nedaleko Řípu. Hájek dokonce tuto událost přesně datoval, a to sice do roku 661 n. l. (tedy navíc hodně dlouho potom, co Slované přišli na naše území - z přibližně téže doby již pochází Sámova říše). Kvůli vazbě na horu Říp dávali obrozenectí nadšenci Ctiněvsi přednost před konkurenční lokalizací praotcova pohřbu na Budeč (Daniel Adam z Veleslavína).

Hájek však nepůsobil pouze na romantiky a osoby nevzdělané, dokázal dokonce ošálit i vzdělaného jezuitu Balbína, který se v Ctiněvsi nechal jakýmsi starcem odvést na místo údajného hrobu. Jiní se zase domnívali, že hrob se nachází v místním kostele (ač mělo zjevně jít o památku časů ještě pohanských; v období raného středověku se ovšem v kostelech pohřbívalo, byť se církve občas snažila proti tomuto zvyku bojovat). Páter Kromlus zase pátral po pohřbu zehem a prokopal - snad - mohyly, kde našel sekeromlat (což by odpovídalo zařazení mohyly nejspíš do pozdní doby kamenné - eneolitu). Nález je dodnes ve sbírkách Národního muzea a bývá identifikován jako náležející do okruhu lidu se šňůrovou keramikou kolem roku 2000 př. n. l. Průzkum příslušného místa však dnes již k žádnému dalšímu objevu nevedl.

Falzem souvisejícím s Čechovým hrobem byl i údajný místní náhrobní nápis, věc zfušovaná a vyvedená velmi amatérsky až komicky v čemsi podobném germánským runám. Původní falzum se nedochovalo, pouze "obkresy" v jedné kronice z 18. století. Je dokonce možné, že reálný nápis v Ctiněvsi ani nikdy neexistoval.

Záhady českých dějin (5):

Sáмова říše

totiž vlastně z jediného zdroje, tzv. Fredagarovy kroniky. Jejím autorem byl jakýsi mnich žijící v burgundském klášteře. Fredegarův záznam mluví o tažení franckého krále Dagoberta proti Sámovi a o porážce, kterou Frankové od Slovanů ("Venedů") utrpěli při pokusu dobýt pevnost jménem Wogastisburg.

Samo, první slovanský panovník.
(Ilustrace podle gravíry Leona Karda Pöschela)

Sáмова říše je přitom opět tématem takřkajíc politickým. Především, na jednu stranu může být pokládána za důkaz, že česká (respektive slovanská) státnost je starého data. Navíc Sámo zaujal kronikáře francké říše právě tím, že porazil franckého krále Dagoberta, což samozřejmě rezonuje s protiněmeckým nacionalismem.

Druhou stránkou mince je ovšem fakt, že Sámo nebyl původem Slovan, ale "francký kupec". Pokud k tomu připočtete, že rurikovská dynastie v Rusku byla původu vikingského, Sáмова říše se náhle dala použít i pro konstrukce typu "Slované si nejsou sami schopni vládnout." Tedy kauza jako stvořená spíše pro politické interpretace než pro nezaujatý pohled historikův.

S tím Sámem je to vůbec problém. Jeho jméno lze totiž odvozovat hned několika způsoby. Snad ze slovanského Samoslav, nebo z obecného slova "sám" (tedy nejspíš označení pro někoho, kdo vládne sám, samovládce; pak by šlo spíše o panovnický titul než o vlastní jméno). Poměrně kuriózní výklad říká, že Sámo by mohl být i židovský Samuel.

Přidržíme se nicméně mnicha Fredegara (jiné prameny v podstatě stejně nemáme). Zde se tvrdí, že Sámo byl Frank - to ovšem nemusí přímo znamenat Franka coby příslušníka germánského kmene, ale spíše Galořímana. S trochu nadsázky můžeme tedy udělat radost i keltomanům a Sáma chápat jako Kelta.

Zajímavá je i otázka Sámova náboženského vyznání. Jako původně podaný franckého krále by logicky měl být křesťanem. Není však známo, že by se na území své říše snažil nějak obracet na víru místní Slovanů, nebo že by zde nechával budovat kostely. Když chce později Dagobert v rámci urovnání vzájemných vztahů dát Sámovi za choť svoji dceru, ta odmítá sňatek s tím, že si nevezme pohana. Možná tedy Sámovo později od křesťanství odpadl - nic určitějšího o tom ale nevíme (možné je i to, že Dagobertova dcera prostě nechtěla do prostředí z jejího pohledu barbarského a dobrá jí byla každá záminka).

Vznik Sámovy říše bývá spojen s povstáním Slovanů proti Avarům. Zdá se ale, že to vše se příliš netýká českých dějin. Proč? Avari byli totiž především kočovníci. Do střední Evropy přinesli třeba znalost zkvašeného kobylišho mléka (kumys), šavlí (v jízdě byla tato zbraň zřejmě účinnější než tehdejší meč) či víru ve vampyriismus (v téže době se začíná projevovat strach z mrtvých a nebožtíků bývají např. oddělovány údy; nejznámější z českých "vampyrů" jsou z doby o něco pozdější nálezy z Čelákovic u Prahy). Langobardi z obav před Avarů dokonce opustili Uherskou nížinu a z Panonie přesídlili do Itálie. Obavy z Avarů měli i Slované, alespoň pokud máme věřit etymologii, že označení Avar souvisí se slovem "obr" (jiné výklady spojují Avary s latinským "avarus" - lakomý).

Avarští kočovníci ovšem obývali především Uherskou nížinu a snad i část jižního Slovenska a Moravy. České země se svým řetězcem pohraničních hor a vnitrozemskými vrchovinami byly proti nim poměrně dobře chráněné (i když nějakou formu závislosti na avarském státu samozřejmě úplně vyloučit nemůžeme). Pokud tedy učebnice tvrdí, že v roce 626 byli Avarové poraženi před branami Cařihradu a následovalo povstání Slovanů, do jehož čela se postavil francký kupec Sám, českých dějin se to přímo netýká. Tyto události se odehrávaly jinde, zřejmě i mimo Moravu, snad na jižním či jihozápadním Slovensku.

Protože tématem našeho seriálu jsou hlavně záhady a nejasnosti, přejdeme nyní ke dvěma hlavním sámovským otázkám: Kde leželo centrum jeho říše a kde onen Wogastisburg?

Odpověď na první otázku by nejspíše mířila kamsi do oblasti jižní Moravy; uvažovat lze o pozdějších velkomoravských Mikulčicích. S pozdější českou státností a Přemyslovci souvisel tedy Sám zřejmě jen velmi volně. Čechy ovšem byly součástí jeho říše, přičemž hlavní význam tehdy měla hradiště na Českobrodsku a na okrajích Prahy.

Druhou záhadou spojenou se Sámovou říší je lokalizace Wogastisburgu. Co se týče etymologie, "gast" je nejčastěji dáváno do souvislosti se slovanským označením lesa (hvozd).

Dagobertovo tažení probíhalo z Mét a slovanské hradiště je nejčastěji hledáno někde v severozápadních Čechách. Frankové zřejmě postupovali okolím dnešní Kadaně a zastavení byli - kde vlastně? Wogastisburkem možná byla Sedláčova Úhošť u Kadaně, možná Rubín u Podbořan, přesně to ovšem nevíme a samozřejmě mohlo jít i o pevnost dnes neznámou. V této souvislosti je snad zajímavé i to, že Rubín u Podbořan byl později centrem Lučanů (protivníci Přemyslovců v pozdější lucké válce, viz v dalším dílu), jejichž válečnická sláva by tak mohla být obohacena o další úspěch.

V učebnicích dějepisu bývá uváděno, že po Sámově smrti se jeho říše rozpadla a Slované opět upadli pod nadvládu Avarů. Zřejmě to však nebylo tak horké; síť opevněných center totiž trvá a někde se dokonce zahušťuje, nejsou známy doklady o opuštění sídel ani o jejich destrukci. Snad jde jen o to, že naše území dočasně mizí ze zorného pole zájmu franckých králů a

kronikářů. Po Dagobertově smrti (639) totiž merovejští králové ztrácejí moc a francká říše prochází obdobím úpadku, kdy měla jiné starosti než výboje ve svém východním pohraničí.

Až Karel Veliký na přelomu 8. a 9. století definitivně zlomí moc Avarů, vývoj na Mikulčicku povede přímo ke vzniku Velké Moravy.

Pavel Houser, www.scienceworld.cz

Záhady českých dějin (6):

O Vyšehradu, Libuši, Přemyslovi, Šemíkovi a Lucké válce

Staré pověsti české stereotypně uvádějí jako místo, odkud se odvozuje česká státnost, Vyšehrad. Pověst existuje v několika verzích, podle jedné z nich už na Vyšehradě věštila Libuše budoucí "slávu města velikého", podle Kosmy byl Vyšehrad postaven až Přemyslem v době Dívčí války jako protiváha dívčího Děvínu.

Další pověsti spojené s Vyšehradem pak mají charakter naprostých smyšlenek. Uprostřed skalního ostrohu nad řekou jsou pozůstatky jakýchsi staveb, ve kterých romantická tradice např. viděla zbytky lázní, odkud měla Libuše svrhávat své milence - to se samozřejmě nehodilo patriotickým snahám a tak tuto verzi nenalezneme v "kanonické" verzi pověstí vyšehradského korpusu. Každopádně se ale v případě házení milenci jedná o motiv natolik častý, že není jasné, odkud se do českých pověstí dostal - možná z Německa, možná z Francie.

Do stejně smyšlené kategorie pak patří např. pověst o sázce mezi ďáblem a knězem a o sloupu, který sem čert upustil, když ho nesl z chrámu svatého Petra v Římě.

Ve skutečnosti pocházejí první archeologické doklady z Vyšehradu až z doby kolem roku 980, kdy zde byla založena mincovna. Rotunda svatého Martina dokonce pochází až z přelomu 11.-12. století (a úplně na okraj - vyšehradský kostel je novogotický).

Další smyšlenku spojenou s Vyšehradem uvádí Karel Sklenář: Pohřebiště českých pohanských knížat mělo ležet v dnešní Vyšehradské ulici číslo popisné 415, kde dnes stojí Dům u pěti králů. Vyvrácení je opět jednoznačné, pohanská přemyslovská knížata na Vyšehradě nikdy nesídlila.

Velmi populární je další báje spojená s Vyšehradem, příběh o Horymírovi a jeho koni Šemíkovi. Starší kronikáři jej neznají, poprvé se tento příběh objevil u Václava Hájka z Libočan, což není právě zárukou důvěryhodnosti. Kronikář Hájek jednak žil až v 16. století, jednak si v případě potřeby prostě vymýšlel. Má tedy Šemík vůbec nějaké historické jádro?

Zdá se, že Hájek v tomto případě pověst ještě od někoho převzal. Vyznění báje je totiž

protihavířské, respektive vyzdvihuje zemědělství právě v protikladu k těžbě kovů a řemeslům. V 16. století bylo však dolování naopak základem prosperity Čech. Má tedy pověst historické pozadí? Sotva, jedná se spíše o lidovou pohádku, přebarvenou kronikářem na historii. Primárně zřejmě bez ideologických či politických motivů, pouze s cílem prostě nějak vyplnit čas, o němž by jinak nešlo nic říci.

Jan Bauer cituje profesora Vladimíra Karbusického, který dokonce zjistil, že slovo Šemík coby jméno mluvícího koně zřejmě pochází z německého rytířského eposu Rosengarten, jehož hrdina Wittich má koně jménem Schemig. Epos se do Čech dostal 14. století a stal se zřejmě jedním z inspiračních zdrojů Hájkovy legendy.

Mezi Berounem a Příbramí se dnes nachází vesnice jménem Neumětely, kde se dodnes nalézá dokonce Šemíkův pomník a pod kamenem údajný hrob. Nicméně již v 19. století byl proveden archeologický průzkum, který zde neodhalil vůbec nic.

Dalším legendární místo představují Stadice, odkud měl pocházet Přemysl Oráč (příslušnou pověst o Přemyslově původu cituje už Kosmas). Obec tohoto jména se nalézá na jih od Ústí nad Labem. V roce 1841 zde byl postaven dokonce Přemyslův pomník a dnes tady nalezneme i další mytologicko-turistické rekvizity, jako třeba Přemyslův statek či "posvátný pramen". Stadice jsou však podle všeho alespoň starší než Vyšehrad a archeologové zde našli hroby datované už do 9. století.

Když jsme demaskovali pověsti o Vyšehradu, zbývá zodpovědět otázku, kde že to vlastně první Přemyslovci sídlili ve skutečnosti. Pravděpodobným kandidátem je Levý Hradec, odkud bylo na konci 9. století sídlo vládnoucí dynastie přeneseno do Prahy na Hrad. To už je ale jiný příběh, odehrávající se v historické době a my se k němu dostaneme v dalším dílu našeho exkursu.

V dnešním obrazoboreckém tažení si dopřejeme ještě jeden pamlssek. Jak to bylo s tzv. luckou válkou? Můžeme ji pokládat za historickou událost? Při pátrání na internetu dojdete k závěru, že bezpochyby ano. Třeba na <http://www.tursko.cz/ot.htm> najdete dokonce popsání místa, kde se Češi s Lučany srazili - Turské pole nedaleko stejnojmenné obce na severozápadním okraji Prahy. Dokonce je zde uvedeno i přesné datování - 10. května 863.

Kopec u Turska zvaný Krliš měl pak být místem, kam vítězové pohřbili svého padlého vůdce (jménem Čestmír, v jiné verzi pověsti Tyr - vše se stalo za vlády Neklana, který byl, jak už vyplývá z jeho jména, příliš bojácný na to, aby stál v čele své armády). Ani zde však archeologický výzkum neodhalil nic, co by svědčilo pro pravdivost pověsti.

Nicméně lucká válka se sběhla krátce před počátkem skutečně historické doby v 70. a 80. letech 9. století. Neklan byl předposledním "prehistorickým" Přemyslovcem, po něm měl nastoupit kníže Hostivít a pak už historicky doložený Bořivoj. Je tedy pravděpodobné, že celá pověst má nějaké historické jádro a naráží na skutečné události doprovázející postupné sjednocování země odehrávající se v režii Přemyslovců.

A úplně na závěr, obrozeneckou smyšlenkou naopak zcela bez historického jádra je zřejmě slovanská bohyně Živa. S její "existencí" jsou spojeny jednak o podvrhy archeologické, jednak dodatečné vpisky do rukopisu Mater verborum. Současný český biologický časopis se tak paradoxně jmenuje po něčem ne právě exaktním :-)

Záhady českých dějin (7):

První historičtí Přemyslovci a svatá Ludmila

Původním centrem Přemyslovců byl v 1. polovině 9. století pravděpodobně Levý Hradec. Pokud by k bitvě s Lučany došlo skutečně u dnešního Turska, bylo by to již takříkajíc "před branami".

Již v té době ale existoval zárodek, z něhož se později vyvinul Pražský hrad. Stály zde - asi spíše dřevěné - pohanské chrámy a obětiště a zřejmě právě zde probíhal rituál nastolení nového knížete. Na konci 9. století se pak sem (pravděpodobně rozhodnutím Bořivoje) přesunulo i vlastní sídlo Přemyslovců. Zajímavou památkou z počátků Pražského hradu je kostrový hrob muže provázeného na onen svět velkolepou bojovníckou výbavou. Mohlo jít o místního knížete, zajímavé však je, že antropologický rozbor v tomto případě prokázal, že se nejednalo o příbuzného Přemyslovců.

O Bořivojovi máme první zmínku datovanou k roku 872. V době neúspěšného franckého tažení proti Velké Moravě jeden z proudů invazní armády alespoň porazil Čechy. Franské Anály fuldské přitom mezi jmény poražených českých knížat uvádějí i jméno Goriwei, což bývá ztotožňováno s Bořivojem. Úplně jisté to ale samozřejmě není.

Samotný počátek přemyslovske moci nad Čechami byl lehce nedůstojný. Bořivoj se stal pánem celých Čech (ty byly už v 9. století zahraničím vnímány jako víceméně jednotný politický celek, i když fakticky sjednoceny nebyly) ve jménu Velké Moravy. Následovalo povstání, Češi Bořivoje vyhnali a pouze Svatoplukova vojska způsobila, že se dostal opět k moci. Přemyslovci tak získali vládu vlastně coby místodržící, výběřčí daní pro Velkou Moravu (podobně moskevská knížata zahájila svoji kariéru v roli výběřčích daní pro Tatary).

Tím se dostáváme k zajímavé otázce: Jaký byl vlastně první křesťanský český kníže? Přesně to nevíme. Bořivoj přijal na Velké Moravě křest i se svou manželkou Ludmilou (a následné povstání mělo zřejmě i náboženský podtext), ovšem už předtím se roku 845 nechalo několik českých knížat pokřtít v Řezně. Je otázkou, zda za křesťana můžeme pokládat Sáma. Navíc nelze nevidět ani to, že už od počátků 9. století se v Čechách přestává pohrbívat žehem - je možné, že se tak děje právě pod vlivem nového křesťanského pohledu na svět. Naproti tomu

je faktem i to, že určité pozůstatky pohanských zvyklostí můžeme najít v pohřebním ritu - i knížat - ještě v 11. století. Jde především o milodary, potravu a zvířecí kosti.

Souvisejícím problémem je pak nejstarší český kostel. Pravděpodobně šlo o svatostánek zasvěcený Klimentovi, který nechal Bořivoj postavit na Levém Hradci v roce 885. Tato stavba se však dodnes nedochovala a primát můžeme přiřknout kostelu sv. Petra na Budči, který nechal postavit Spytihněv - a který můžeme navštívit i dnes. Nejstarším pražským kostelem je Panna Marie na Pražském hradě, jde však o dílo pozdější než stavby na Levém Hradci a Budči. Ale ještě jednou: Knížata pokřtěná v Řezně mohla klidně postavit nějaký svatostánek už v polovině 9. století.

Podobně jako jsou nejasné počátky křesťanství, příliš spolehlivých informací nemáme ani o prvních českých světcích. Řadu tvrzení legend a pověstí je třeba odmítnout. Už okolnosti smrti sv. Ludmily jsou dosti problematické - možná se vůbec nejednalo o vraždu, ale o vykonání rozsudku, k němuž Ludmilu odsoudil sněm. Znamý historik Dušan Třeštík argumentuje, že vrahové Tuna a Gomon byli nejspíše vykonavateli rozsudku a stejně tak se k nim okolí chovalo (např. byli bez odporu vpuštěni dovnitř do hradu). A čím že se to měla Ludmila provinít? Prý odmítla uposlechnout rozhodnutí sněmu, aby až do Václavovy dospělosti převzala vládu sama, a namísto toho odešla na Tetín.

Vratislavova žena Drahomíra, která měla stát za odstraněním Ludmily, také skoro jistě nebyla pohankou (jednalo se přece o manželku hlavy státu). Označení Drahomíry za pohanku je podle všeho výmyslem hagiografických legend, díky nimž měla ještě více vyniknout svatost zabité Ludmily. I přes tvrzení legend ovšem v konfliktech Drahomíra-Ludmila či Boleslav-Václav nešlo o obnovení pohanství v zemi.

Na Ludmilu se samozřejmě "lepí" i řada dalších příběhů. Tak třeba podle kuriózní interpretace Zdeňka Neubauera se původně jednalo o keltskou druidku. Uškrcení Ludmily na šále (v jiné verzi provazem - to spíše koresponduje s popravou) je někdy dáváno do souvislosti s rituálním usmrcováním vdov (něco jako jejich upalování, které je až dodnes praktikováno v Indii).

Záviš Kalandra (historik popravený komunisty při procesech v 50. letech) zase přišel s neméně kuriózní myšlenkou, že Ludmila ani Václav nikdy reálně nežili, podle něj jde o původní pohanská božstva přetřená křesťanským nátěrem za účelem snazší christianizace země. Kalandra pro tuto svoji teorii shromáždil řadu poměrně znepokojivých "důkazů" (srovnával především atributy provázející oba světce a pohanská lunární božstva), nicméně jeho konstrukce jsou přece jen přitažené za vlasy. Ačkoliv realnost Ludmile neupřeme,

podobnost nemusí být rozhodně náhodná. Z její doby máme ale každopádně nedostatek přímých pramenů a ty, co známe, jsou vesměs značně tendenční. Je navíc třeba přiznat, že o českém pohanství nevíme skoro nic (socha Radegasta u Radhoště není žádnou historickou památkou, slovanská bohyně Živa nikdy neexistovala atd.), můžeme si sice představovat, že naši předkové uctívali podobná božstva jako polabští či baltští Slované, jde však jen o dohady.

Zajímavá záhada panuje i kolem Ludmiliných šatů. Analýza rubáše prokázala, že pohřební roucho bylo k mrtvole zřejmě přidáno až dodatečně a nikdy neleželo v prvním hrobě Ludmily na Tetíně. V látce totiž byli nalezeni brouci rodu *Ptinus fur*, kteří by v původním "zemském" hrobě do šatů zřejmě nepronikli.

Další záhadou je věk, jehož se první Přemyslovci dožívali. Z historických pramenů lze zhruba dopočítat, že Bořivoj zemřel ve 36 letech, Vratislav ve 33 a Svytich se dožil čtyřicítky. Antropolog Emanuel Vlček dospěl však zkoumáním koster těchto panovníků vždy k podstatně vyššímu dožitému věku. Protože nelze předpokládat, že by historie stála úplně na vodě, problém bude zřejmě v metodě, kterou Vlček ke zjištění dožitého věku používal. Stáří určoval podle opotřebenosti zubů - v raném středověku se ale tyto možná opotřebovávaly rychleji (např. v důsledku odlišné stravy). Přesnost metod, které Vlček používal k určení stáří nalezených kosterních pozůstatků, zpochybňují i někteří antropologové...

Identifikace pozůstatků s historickými postavami je každopádně pokládána za poměrně spolehlivou - tam, kde je to relevantní, využíváme např. faktu, že Přemyslovci si samozřejmě byli navzájem příbuzní.

Záhady českých dějin (8):

Svatý Václav a sjednocení Čech

V tomto dílu našeho putování po záhadách starých českých dějin se zastavíme u patrona této země svatého Václava. Pokusíme se také sledovat, jak probíhala přeměna Čech z řady nezávislých kmenových knížectví v jednotný feudální stát.

<script></script>

Jaké máme vůbec k dispozici prameny, které popisují události kolem Václavovy smrti? V první řadě je zde Legenda tak řečeného Kristiána, jejíž autor byl snad synovcem sv. Vojtěcha. Původ díla je však velice diskutabilní. Legenda sama o sobě prohlašuje, že pochází z 10. století, nechybějí však ani názory, podle kterých se jedná o falzum z 12.-14. století.

Autorský rukopis Kristiánovy legendy neexistuje, k dispozici máme pouze pozdější opisy. I kdyby legenda ale skutečně vznikla v 10. století, její autor určitě nepopisoval události (především Václavovo zavraždění), jichž by byl sám svědkem. Spíše než o historický pramen jde tedy o literární stereotyp, poplatný vadám většiny hagiografických textů.

Existují i další latinsky psané legendy, především *Crescente fide christiana*. Zřejmě nejbližší historické skutečnosti je tzv. První legenda staroslověnská. Uvádí jen málo Václavových zázraků, Václav zde ještě vystupuje jako kníže a konkrétní historická postava, nikoliv schematicky. Toto dílo možná vzniklo krátce po polovině 10. století, lehce omlouvá Boleslava i Drahomíru. Boleslav byl podle textu legendy k činu údajně naveden špatnými rádci.

Z poloviny 10. století pak pochází také dílo saského kronikáře Vidukinda.

Hagiografické legendy se často snaží najít nějakou souvislost mezi zavražděním obou světců, Ludmily i Václava. Boleslav a Drahomíra bývají někdy vykreslováni jako spojenci, eventuálně dokonce opory pohanství v zemi. O nic z toho ale přitom nešlo.

Václav po svém nástupu na trůn nejprve poslal Drahomíru do vyhnanství, ale brzy nato ji povolal zpět a se svou matkou se smířil. Naproti tomu po Václavově zavraždění měla být odstraněna i Drahomíra. Jak praví První staroslověnská legenda: "Tira pak řekl: Pojďme na paní. Ať najednou přemůžeš svého bratra i svou matku!" Drahomíra však stačila před Boleslavem ze země uprchnout a o jejích dalších osudech nic nevíme.

Podobně jako Závěš Kalandra přišel s ideou, že Ludmila ani Václav nikdy neexistovali (viz minulý díl), objevila se neméně kuriózní myšlenka, že v případě Václava a Boleslava jde ve skutečnosti o jedinou postavu. Vychází se přitom z totožnosti obou jmen - Václav = více slav, Boleslav = bole (v ruštině dnes stále "více") slav. Rozdělení na vraha a světce by pak bylo něčím na způsob případu Jekyll&Hyde. Idea je to samozřejmě důvtipná, zcela však postrádá důkazy a historickou oporu.

Tradičním evergreenem jsou diskuse o datu Václavova zavraždění. V roce 929 napadl král Jindřich Čechy a místní vládce se mu podal. Podle některých našich protiněmecky orientovaných vlasteneckých historiků byla právě zde příčina Václavova zavraždění, neboť Boleslav prosazoval aktivnější politiku vůči mocnému sousedovi. Vládce Čechů je ovšem jmenován ve Vidukindově kronice, která popisuje Jindřichovo tažení, tak nešťastně, že pořádně nevíme, jde-li o Václava nebo o Boleslava (tj. vystává otázka, zda k celému tažení nemohlo dojít až po vraždě). První možnost je nicméně výrazně pravděpodobnější.

Václavovo zavraždění mělo podle Kristiánovy legendy připadnout na den sv. Kosmy a Damiána, který se slavil 28. září. Dnes na toto datum připadá i státní svátek. Zastánci alternativních verzí namítají, že je možné, že Kosma a Daimán byli spíše patrony kostela, před nímž byl Václav zabit než označením data, nepodařilo se však prokázat, že by v Boleslavi existoval v 10. století kostel tohoto jména.

Kardinál Vlk se modlí nad lebkou svatého Václava

Co se týče roku Václavova zabití, ve veřejnosti převládá přesvědčení, že k tomu došlo v roce 929, odborníci zase preferují dataci na 935. V obou dvou případech by 28. září připadalo na pondělí, kdy se měla vražda odehrát. A protože v roce 929 se uskutečnilo Jindřichovo tažení, kdy byl Václav pravděpodobně ještě naživu, historici dávají přednost pozdějšímu datu. Je třeba také uvážit, že Boleslav se narodil někdy mezi lety 915-921. I v případě datování Václavovy smrti na rok 935 tehdy Boleslavovi bylo nejvýše 20 let (a Václavovi asi 28 - v raném středověku se prostě "žilo rychleji").

Nakonec není jasné ani to, zda se mezi Václavem a Boleslavem nějak lišily politické priority a zda byly tyto příčinou vraždy. Oba vládci prosazovali sjednocení země pod přemyslovskou nadvládou, oba využívali sporů ve východofranské říši a lavírovali mezi bavorskou a saskou stranou. Orientace na saskou stranu dokonce vedla k tomu, že za Václava nově stavěný chrám byl zasvěcen Vítovi - jinou možností bylo si vybrat bavorského světce Jimrama (tomu byly zasvěcovány kostely i v době před Václavem a je dokonce možné, že mu měl být původně zasvěcen i chrám nový - mohli jsme tedy mít jako turistickou atrakci svatojimramskou katedrálu). Chrám svatého Víta byl v 10. století původně postaven jak rotunda, v 11. století přestavěn na baziliku a teprve ve 14. století se z něj stala katedrála.

Kult sv. Václava se rozvíjel od 60. let 10. století, dlouho však nikoliv všeobecně. Když Přemyslovci napadli roku 995 slavníkovskou Libici, žádali obležení 28. října o příměří, ale dostalo se jim odpovědi: "Vám-li je svatý Václav, nám pak Boleslav." Téhož dne hradiště padlo a přítomní Slavníkovci byli povražděni. Teprve později začal být Václav identifikován nejenom jako světec a tvůrce zázraků, ale i jako patron celé země.

Když jsme se dostali k dobytí Libice, na závěr našeho seriálu bychom se mohli krátce zastavit u sjednocení země. Překvapivě o něm nevíme skoro nic. Z legend známe luckou válku nebo střetnutí Václava s kouřimským knížetem. Na konci 9. století se moc Přemyslovců rodila díky velkomoravským vojskům. Ludmila pocházela z kmene Pšovanů, v té době tedy Přemyslovci postupně ovládali už i oblast Mělnicka a severozápad země. Není známo, kdy ovládli doulebský jih, ani oblast kolem významného hradiště ve Starém Plzenci (u Plzně). Další rozsáhlé hradiště stálo nad Kaninským potokem na Kokořínsku - zřejmě právě zde se Čechům podařilo v roce 805 zastavit výpravu Karla Velikého. Kdy tato oblast přešla do rukou Přemyslovců, to opět nevíme.

Pak zde zbývá otázka Slavníkovců. Ti na jednu stranu před svým pádem zkoušeli provádět samostatnou zahraniční politiku, Slavníkovec Soběslav, bratr biskupa Vojtěcha, dokonce na Libici razil vlastní mince s nápisem LIVBVZ a ZOBEZLAV. Na straně druhé však český stát v téže době ovládal Krakovsko, tj. východní Čechy mohly být těžko zcela nezávislé.

Když pak slavníkovské vojsko táhlo spolu s Poláky a Otou III proti Bodrcům, Přemyslovci přepadli Libic a hradiště spálili. Soběslavovi synové byli pobiti, on sám zůstal pod polskou ochranou. Státní svátek připadající na datum 28. září tedy odpovídá hned dvěma krvavým lázním.

Literatura použitá pro 4.-8. díl

Karel Sklenář: Od pěstního klínu k Přemyslově radlici, Albatros, Praha, 1982

Michal Lutovský, Nad'a Profantová: Sámova říše, Academia, Praha, 1995

Pavla Obrazová, Jan Vlk: Major Gloria - Svatý kníže Václav, Paseka, Praha a Litomyšl, 1994

Karel Krejčí: Praha legend a skutečností, Panorama, Praha, 1981

Milena Bravermannová, Michal Lutovský: Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů, Libri, Praha, 2001

Rudolf Turek: Čechy na úsvitě dějin, Academia, Praha, 1995

Jan Bauer: Záhady českých dějin, Moba, Brno, 2001

Karel Sklenář: Archeologie a pohanský věk, Academia, Praha, 2000

Karel Sklenář: Slepé uličky archeologie (2. přepracované a aktualizované vydání, Mht, Praha, 1995)

Jaroslav Brůžek, Vladimír Novotný: Jak staří umírali staří Přemyslovci, časopis Vesmír 8/1999.

